

М. О. СПАСЬКА

Марина Олександрівна Спаська, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМВІДНОСИН СТРАХОВИКА І СТРАХУВАЛЬНИКА ПІСЛЯ НАСТАННЯ СТРАХОВОГО ВИПАДКУ

Аналіз страхових відносин в Україні надав можливість виявити проблему невідшкодування страховиками шкоди, завданої страховим випадком.

Метою цієї статті є відображення основних етапів процесу відшкодування шкоди, пов'язаної із настанням страхового випадку, а також удосконалення нормативно-правової бази, яка регулює зазначені відносини. Мета цієї статті зумовлює її актуальність та новизну.

Процес відшкодування шкоди, завданої настанням страхового випадку, охоплює декілька етапів. При цьому слід зазначити, що ми підтримуємо позиції тих правників, наприклад В. І. Серебровського¹, які виокремлюють дві групи обов'язків сторін страхового договору – обов'язки до настання страхового випадку і обов'язки після його настання. У цій статті ми проаналізуємо процес відшкодування шкоди, що завдано страховим випадком і який охоплює обов'язки, що складають другу групу.

Зазначений процес складається з наступних етапів: повідомлення страховальником або вигодонабувачем про початок або про настання страхового випадку, застосування заходів щодо запобігання збиткам, завданним настанням страхового випадку, та їх зменшення, дослідження страховою компанією обставин страхового випадку, здійснення страховиком страхової виплати.

При настанні страхового випадку обов'язок страховальника, у першу чергу, полягає в необхідності негайного повідомлення страховику про його початок або про настання страхового випадку.

Деякі правники² відносять вказаний обов'язок до істотних умов договору страхування. Не зважаючи на те, що ст. 982 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)³ не відносить негайне повідомлення про страховий випадок до істотних умов договору страхування, вважаємо, що правова норма, що закріплює цей обов'язок страховальника, дійсно є одним з найважливіших чинників захисту прав страховика при настанні страхового випадку. Через свою значущість ця норма є імперативною і закріплена у ст. 989 ЦК України (положення цієї статті дублюється статтею 21 Закону України «Про страхування»⁴). Відповідно до зазначених статей страховальник зобов'язаний повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором страхування.

Необхідність законодавчого закріплення вказаної правової норми пояснюється тим, що на підставі отриманої інформації страховик може вжити негайних заходів по зменшенню збитків. Зокрема, він може, наприклад, забезпечити рятування застрахованого майна, за рахунок власних коштів або дати відповідні вказівки страховальнику. Якщо мова йде про договір страхування деліктної відповідальності, при отриманні такої інформації страховик може своєчасно організувати огляд та фіксацію завданої майнової шкоди для того, щоб у подальшому уникнути оплати збитків, що є супроводжуваними, але не відносяться до цього страхового випадку. Велике значення має і той факт, що своєчасне повідомлення про настання страхового випадку, який потягнув за собою великі збитки, наприклад, при страхуванні цивільної відповідальності організацій, що використовують небезпечні виробничі об'єкти, при завданні шкоди життю, здоров'ю або майну третіх осіб, а також оточуючому середовищу в результаті аварії, дає страховику можливість вимагати належного відшкодування від перестраховиків і, таким чином підготуватися до виплати страхового відшкодування.

Так званий «інформативний обов'язок» сторін впливає з правила *uberrimae fidei* – «найвищої сумлінності сторін», сутність якого полягає в обов'язку сторін (як правило, страхувальника) сумлінно інформувати один одного про всі відомі факти, які можуть вплинути на умови договору. Слідування принципу *uberrimae fidei* стосовно укладення і виконання договорів страхування є, на наш погляд, дуже актуальним, оскільки він широко використовується не тільки в українській, а й у міжнародній страховій практиці, де він застосовується при складанні договорів страхування.

Правило *uberrimae fidei* – найвищої сумлінності під час укладення і виконання договору страхування має глибокі історичні корені. Юридичне визначення даного принципу вперше було сформульовано в Англії, під час слухання справи *Carter v. Boehm* (Картер проти Боема). Обставини справи були такі: Губернатор острова Суматра застрахував можливі збитки, пов'язані з нападом, не повідомивши страховика про можливість нападу на острів, який мав відбутися, хоча мав про це інформацію. У квітні 1760 р. французький бойовий корабель атакував форт Мальборо, який знаходився на цьому острові. Після захоплення форту губернатор звернувся до суду з вимогою сплати страхового відшкодування, але договір страхування був визнаний судом недійсним. Під час розгляду справи суддя відзначив, що спеціальні відомості, на підставі яких страховиком розраховується можливість настання страхової події, криються найчастіше у знаннях тільки страхувальника, оскільки страховик довіряє його заяві, з впевненістю припускаючи, що страхувальник не приховує жодних відомих йому обставин, які могли б ввести в оману страховика і змусити його повірити, що таких обставин не існує. Приховування таких обставин є шахрайством і будь-які договірні відносини, які ґрунтуються на перекрученні або нерозкритті (утаюванні) інформації повинні вважатися неправомірними. Таким чином, найвища сумлінність забороняє одній стороні приховувати відомі їй факти, втягуючи іншу сторону в угоду та користуючись неосвіченістю іншої сторони, яка вважає обставини зовсім іншими⁵.

Не зважаючи на те, що розглянутий випадок відноситься тільки до договору страхування, посилання на рішення у справі *Carter v. Boehm* у міжнародній практиці до теперішнього часу найбільш часто зустрічаються у мотивуваннях рішень, скарг і аргументів у справах, які стосуються порушення вимоги найвищої сумлінності сторін при укладенні та виконанні договорів (зокрема, морського страхування)⁶.

Що стосується строку, протягом якого страхувальник, у рамках договору страхування має повідомити страховика про настання страхового випадку, то він, як правило, вказується на лицевій стороні страхового полісу або у стандартних правилах страхування страховика. При цьому спосіб передачі повідомлення про страховий випадок зазвичай не закріплюється, оскільки розуміється, що добросовісний страхувальник виконає свій обов'язок відповідно до звичаїв ділового обороту, тобто використовуючи сучасні засоби швидкого зв'язку.

Невиконання страхувальником або вигодонабувачем свого обов'язку щодо повідомлення страховика про настання страхового випадку дає страховику, відповідно до положень ст. 991 ЦК України та ст. 26 Закону України «Про страхування» право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку. Однак, вбачається, що страхувальник або вигодонабувач, все ж таки зможуть претендувати на отримання страхового відшкодування, якщо доведуть, що страховик якимось іншим способом своєчасно дізнався про настання страхового випадку.

На нашу думку, слід внести відповідну *поправку до чинного страхового законодавства* з метою уникнення зловживань з боку страховиків у вигляді ухилення від виплати страхових відшкодувань.

У той же час вважаємо необов'язковим дублювання інформації, що надається страховику про настання страхового випадку з боку страхувальника та вигодонабувача, оскільки належне повідомлення одним з них вбачається достатнім.

Треба зауважити, що необхідною ознакою настання страхового випадку є те, що результатом події, яка відбулася мають бути шкідливі наслідки. За відсутності збитків виплата страхового відшкодування не відбувається, оскільки компенсація збитків є основною метою страхування.

Звідси, слід погодитися з Ю. Б. Фогельсоном, який з цього приводу відмічає, що страхування – це форма захисту від шкоди, і тому обов'язковим атрибутом страхових відносин є можливе заподіяння збитків. Крім цього, Ю. Б. Фогельсон справедливо зазначає, що страхування на випадок подій, які не приносять шкоди, позбавляє страхування його захисної функції (немає шкоди – нема від чого захищатися) і перетворює його в суто спекулятивну операцію⁷.

Описуючи таку ситуацію у морському страхуванні, Д. І. Мейер наголошує, що слід мати на увазі, що коли збитки не досягають межі, з якої бере початок відповідальність страховика, страхувальнику при нормальному ході обставин не слід вимагати задоволення своїх вимог, оскільки з висунанням вимоги нерозривні докази, які підтверджують заяву про ступінь збитків у тій мірі, яка зобов'язує страховика виплатити страхове відшкодування, інакше сама вимога була б необґрунтованою⁸.

Після отримання вказаної інформації страховик має право дати страхувальникові вказівки щодо дій, спрямованих на зменшення можливих збитків. При цьому страхувальник повинен суворо їх дотримуватися. І навпаки, у випадку їх неотримання він повинен самостійно вжити усіх розумних та доступних йому в обставинах, що склалися заходів, спрямованих на запобігання та зменшення збитків, завданих у результаті настання страхового випадку. Слід особливо відмітити, що вказаний обов'язок страхувальника імперативно закріплений у законодавстві України (ст. 989 ЦК України, ст. 21 Закону України «Про страхування»), а отже її виконання не може пов'язуватися страхувальником з настанням певних умов. Більш того, ст. 267 КТМ України⁹ прямо вказує, що відшкодуванню підлягають витрати, зроблені для виконання вказівок страховика, для з'ясування і встановлення розміру збитків, належних відшкодуванню страховиком, і для складання диспаші з загальної аварії. З огляду на це законом навіть встановлений спеціальний режим відшкодування таких витрат – так, вказані збитки відшкодовуються пропорційно відношенню страхової суми до страхової вартості, незалежно від того, що разом з відшкодуванням інших збитків вони можуть перебільшити страхову суму (ч. 2 ст. 267 КТМ України).

Заходи, що вживаються страхувальником, мають бути адекватними обставинам, що склалися та розумно співвідноситися зі збитками, на зменшення яких вони спрямовані. З іншого боку, при оцінці достатності прийнятих страхувальником заходів повинні враховуватися його реальні можливості діяти тим чи іншим способом в обставинах, що склалися.

Однак, у той самий час, незалежно від того, які отримані результати у напрямку зменшення розміру збитків, витрати страхувальника підлягають повному відшкодуванню з боку страховика. Разом із тим, для такого відшкодування необхідно дотримання однієї з наступних умов. По-перше, витрати, зроблені страхувальником були необхідні для зменшення розміру збитків. По-друге, дії, здійснені страхувальником, були виконані у відповідності до вказівок страховика.

Як правило, такі витрати відшкодовуються страховиком повністю. Слід відмітити, що винятки з цього правила можливі лише у тих випадках, коли страхувальник застрахував не в повному обсязі майно, яке складало предмет договору майнового страхування. Разом із тим, слід зауважити, що оскільки така ситуація має місце тільки у випадку укладення договору страхування майна або підприємницького ризику, всі вищезазнані винятки не повинні розповсюджуватися на договори страхування деліктної відповідальності.

З іншого боку, справедливим буде відмітити, що у випадку, якщо страхувальник свідомо ухиляється від виконання дій, спрямованих на рятування майна, за наявності у страхувальника такої можливості, він позбавляється права на отримання страхового відшкодування у тій частині, що є необхідною для покриття збитків, що виникли в результаті такої бездіяльності.

Слід підкреслити, що рішення страховика про зменшення суми страхового відшкодування у випадку недобросовісного виконання страхувальником наведеного обов'язку, повинно ґрунтуватися на доказах того, що страхувальник діяв без належної турботливості або утримувався від дій, що призвело до збільшення збитків. Таким чином, стра-

ховик у цьому випадку повинен довести факт ухилення страхувальника від своїх обов'язків щодо максимального збереження майна.

Одразу після повідомлення страхувальником страховика про настання страхового випадку та вжиття можливих заходів щодо зменшення збитків, завданих майновим інтересам третіх осіб, є дослідження страховою компанією обставин страхового випадку. Така дія необхідна для того, щоб дослідити та визначити відповідність події, заявленої страхувальником застрахованому ризику. Якщо таке дослідження призводить до висновку про відсутність вказаної відповідності, то у страховика з'являються підстави стверджувати про суб'єктивне відношення страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування до настання страхового випадку. Адже, відповідно до п. 1, ч. 1, ст. 991 ЦК України, у випадку здійснення навмисних дій вказаними особами, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку, крім дій, пов'язаних із виконанням ними громадянського чи службового обов'язку, вчинених у стані необхідної оборони (без перевищення її меж), або щодо захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації, страховик може відмовитися від здійснення страхової виплати.

Однак, за деяких обставин настанню страхового випадку може передувати як вчинення навмисних дій, так і ухилення або утримання від вчинення певних дій. Тому вважаємо, що пункт 1, частини першої статті 991 ЦК України після слів «навмисних дій» слід доповнити словами «або бездіяльності».

Наступним етапом після з'ясування страховиком всіх обставин, причин та наслідків настання страхового випадку є складання *страхового акту*, в якому подія кваліфікується або не кваліфікується як страховий випадок, вказуються причини його настання, фіксується розмір збитків і приймається рішення про виплату страхового відшкодування. При необхідності, страховик має право залучати необхідних йому спеціалістів, експертів, аварійних комісарів¹⁰ для проведення експертизи щодо встановлення причин збитків та розміру страхового відшкодування.

На цьому етапі треба звернути увагу на те, що саме після підписання страховиком страхового акта, в нього виникає обов'язок щодо виплати страхового відшкодування страхувальнику або вигодонабувачу у встановлений законом строк, а у страхувальника з'являється право вимагати виконання такого обов'язку. Іншими словами, страховий акт є письмовим доказом того, що всі обставини, необхідні для здійснення страхової виплати присутні. Також цей документ може бути використаний судом при розгляді спору про настання або ненастання страхового випадку.

У страховому акті відображаються обставини, що є суттєвими для виплати страховою компанією страхового відшкодування, а саме: дійсність договору страхування, час надходження повідомлення про настання страхового випадку та заяви про виплату страхового відшкодування від страхувальника, документи, що підтверджують факт настання страхового випадку, обставини, встановлені на основі цих відомостей, визнання події страховим випадком, підрахунок розміру збитків та страхового відшкодування, висновок про сплату суми, що відповідає розміру збитків страхувальнику¹¹.

Слід відмітити, що законодавчо не закріплена обов'язковість складання страхового акта, а така дія зумовлена фактичною необхідністю, і є надбанням практики страхових компаній.

Наступним етапом взаємовідносин страховика і страхувальника є виплата страхового відшкодування. Характеризуючи вказаний обов'язок страховика В. І. Серебровський відмічав, що в порівнянні з основним обов'язком страхувальника – сплатити страхову премію, обов'язок страховика виплатити страхову винагороду має, більш важливе значення: по суті, він являється єдиною метою всього страхового відношення, тоді як сплата премії є лише засобом до того¹².

Після виплати страхового відшкодування за договором майнового страхування відповідно до ст. 993 ЦК України до страховика, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

З наведеного у даній статті аналізу можна зробити наступні висновки.

По-перше, виявлено такі етапи взаємовідносин сторін страхового договору після настання страхового випадку: повідомлення страхувальником або вигодонабувачем про

початок або про настання страхового випадку, застосування заходів щодо запобігання збиткам, завданням настанням страхового випадку, та їх зменшення, дослідження страховою компанією обставин страхового випадку, здійснення страховиком страхової виплати.

По-друге, розкрито що під час стадії повідомлення про початок або про настання страхового випадку, у разі такого неповідомлення страхувальником або вигодонабувачем, вони все ж мають право на отримання страхового відшкодування, якщо доведуть, що страховик якимось іншим способом своєчасно дізнався про настання страхового випадку. У той же час дублювання інформації, що надається страховику про настання страхового випадку з боку страхувальника та вигодонабувача, є необов'язковим оскільки належне повідомлення одним із них вбачається достатнім.

По-третє, розкрито, що на стадії застосування заходів щодо запобігання збиткам, та їх зменшення, відшкодуванню підлягають тільки ті витрати страхувальника, які були необхідні для зменшення розміру збитків і були здійснені у виконання вказівок страховика.

По-четверте, розкрито, що на настання страхового випадку можуть бути спрямовані як навмисні дії страхувальника так і його бездіяльність.

По-п'яте, запропоновано поправку до ст. 991 ЦК України та ст. 26 Закону України «Про страхування» з метою уникнення зловживань з боку страховиків у вигляді ухилення від виплати страхових відшкодувань.

По-шосте, запропоновано доповнення до ст. 991 ЦК України, яке конкретизує та уточнює форму навмисних дій страхувальника, спрямованих на настання страхового випадку.

¹ *Серебровский В. И.* Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М.: «Статут», 1997. – 528 с.

² *Агеев Ш. Р., Васильев Н. М., Катьрин С. Н.* Страхование: теория, практика и зарубежный опыт. – М.: «Экспертное бюро-М», 1998. – 215 с.

³ Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – Ст. 492.

⁴ Закон України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

⁵ *Шинкаренко И. Э.* Страхование ответственности: Справочник. – М.: Финансы и статистика, 1999. – С. 80-81.

⁶ *Сунатаев Т. М.* Вопросы добросовестности сторон при заключении и исполнении договора морского страхования в английском праве // Некоторые вопросы договорного права России и зарубежных стран. МЗ-Пресс: 2003. – С. 195.

⁷ *Фогельсон Ю. Б.* Комментарий к страховому законодательству. – М.: «Юристъ», 2002. – С. 26.

⁸ *Мейер Д. И.* Избранные произведения по гражданскому праву. – М.: АО «ЦентрЮрИнфоР», – 2003. – С. 200.

⁹ Кодекс торговельного мореплавання України // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 47. – Ст. 349.

¹⁰ Типове положення про організацію діяльності аварійних комісарів. Затверджено Постановою КМУ – № 8 від 05.01.1998.

¹¹ *Веденев Е.* Страховой случай по договору имущественного страхования (вопросы доказывания) // Хозяйство и право. – 1998. – № 2. – С. 23.

¹² *Серебровский В. И.* Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М.: «Статут», 1997. – С. 545.

Резюме

Проанализирован процесс возмещения убытков, причиненный страховым случаем, а также выделены его этапы. Выявлены права и обязанности страхователя и страховщика и предложены изменения к страховому законодательству Украины.

Ключевые слова: страхование, страховой интерес, страховщик, страхователь, возмещение убытков, информационная обязанность.

Summary

The process of damages compensation caused by the insured accident is analysed and the stages of the insured accident are distinguished. The rights and duties of the underwriter and the insured are revealed and certain amendments to acting insurance legislation of Ukraine are proposed.

Key words: insurance, insurance interest, insurance act, insurer, assured, damage compensation, information duty.

Отримано 11.09.2009

В. А. КУРІБЛО

Володимир Анатолійович Курибло, здобувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України

САМОЧИННЕ БУДІВНИЦТВО: ПОНЯТТЯ ТА НАСЛІДКИ ЗДІЙСНЕННЯ

Самовільне будівництво на сьогодні є, мабуть, однією з найактуальніших проблем капітального будівництва в Україні, дослідженню якого присвячена значна кількість наукових праць В. К. Мамутова, О. М. Вінника, В. К. Гуревського, Н. О. Саніахметової, Н. О. Доценко-Білоус, А. Боровської, Д. Павленко та багатьох інших. Однак, не зважаючи на це, значна кількість питань, пов'язаних із самовільним будівництвом, і не в останню чергу, з його визначенням та правовими наслідками здійснення, залишається дискусійною, хоча їх правильне вирішення має важливе значення для вдосконалення правового регулювання відносин у капітальному будівництві та правозастосовній практиці. Саме це і визначає мету цієї роботи – *аналіз правового визначення поняття самочинне будівництво та наслідків його здійснення.*

Відповідно до ст. 376 Цивільного кодексу України¹, житловий будинок, будівля, споруда, інше нерухоме майно вважаються самочинним будівництвом, якщо вони збудовані або будуються на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без належного дозволу чи належно затвердженого проекту, або з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Підставою визнання об'єкта нерухомості об'єктом самовільного будівництва є його будівництво:

- на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети;
- без належного дозволу чи належно затвердженого проекту;
- з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Слід зауважити, що єдиного поняття будівництво чинне законодавство України не містить.

Визначення поняття «будівництво» в різних законодавчих актах має певні відмінності. Так, ст. 4 Закону України «Про архітектурну діяльність»² визначає будівництво як складову частину комплексу робіт, пов'язаних із створенням об'єкта архітектури, що охоплює нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт об'єкта. Згідно ст. 23 Закону України «Про планування та забудову територій»³ в поняття будівництво включається також крім зазначеного і впорядкування об'єктів містобудування, розширення та технічне переоснащення підприємств. Закон України «Про основи містобудування»⁴ оперує терміном «містобудування» включаючи в нього прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури. Подібна позиція що-